

Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi Ve Erken Abbasi Toplumu (Dimitri Gutas) | Hasan Bozdaş

ÖZET

Erken Abbasi toplumu, bugün Batı medeniyetinin geldiği bilimsel aşamanın kilit taşlarını döşeyen, uluslararası nitelikte bir çeviri faaliyeti başlatarak Yunan bilimlerinin, Hint bilimlerinin ve felsefelerinin Arapçada muhafaza altına alınması ve sonrasında Yunanca ve Latinceye tercüme edilmesi suretiyle Rönesansların kapılarını açan bir karaktere sahip olmuştur. Bugün yerleşik müfredatta her ne kadar hakkı teslim edilmese de 8. yüzyıldan itibaren Abbasi toplumunda farklı dinlere mensup çevirmenler eliyle ve hamileri vasıtasıyla yürütülen çeviri hareketi bugün matematikten fiziğe, astronomiden tıbbı birçok alanda kanon oluşturmuş ve böylece bilgiye uluslararası bir karakter kazandırarak Batı medeniyetini kendi devamı kılmıştır.

İncelemeye konu kitap, Dimitri Gutas'a ait Yunanca Düşünce Arapça Kültür adıyla yayımlanan ve Abbasi toplumunda başlayan çeviri hareketinin sosyopolitik yapısını inceleyen, çevirmenleri, halifeleri, dönemin siyasi koşullarını, çeviri hareketine yönelten sebepleri ve neticesini derinlemesine ele alan önemli bir yapıttır. Çalışmamız, Gutas'ın bu eserini tetkik ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

I. GİRİŞ

Modern bilimler tarihinde hakim paradigma, Yunan bilimlerinin Latinceye tercümesi ile başlayan ve gerek Bizans gerek İtalyan Rönesansı gerekse de bilimsel devrimle devam eden süreç olup, 8. yüzyıldaki Yunancadan Arapçaya tercüme hareketine neredeyse değinilmemektedir. İslam dünyasında matematik, astronomi, estetik, kimya, optik ve tıp gibi alanlarda Yunan bilimlerinden alınan veri ve bilgilerin korunması, bunların çoğaltılması, işlenmesi, Müslüman bilim adamlarınca müstakil olarak bu alanlarda çalışması es geçilmekte, Rönesans hareketlerinin alt yapısını hazırlayan Latince tercümelerin aslında Müslüman bilim adamlarının Yunan bilimlerine yapmış olduğu katkılar olduğu unutulmaktadır. Bu anlamda İslam bilimler tarihi, özellikle çeviri hareketi doğrultusunda incelenmeyi hak eden önemli bir alandır.

Çeviri hareketinin arka planında, ilk dönem fetihlerde özellikle Bizans, Mısır, Suriye, İran, Rodos, Sicilya ve Kıbrıs'ta kültür merkezleri olarak nitelendirilebilecek bölgelerin ele geçirilmesi önem arz etmiş, Yunan bilimlerine böylece kapılar açılmıştır. Fuat Sezgin, İslam'ın ilk yüzyılında okuma yazmaya duyulan ilginin bir hastalık gibi yayıldığını ve okuma yazma bilen insan sayısının aynı dönemde başka hiçbir yerle kıyas kabul etmediğini belirtmektedir. [1]

Abbasi halifesi Cafer el-Mansur döneminde özellikle astronomi ilminde yaşanan gelişmeler, Müslüman bilim adamlarının çeviri faaliyetleriyle senkronize bir şekilde ilmi alanlarda gerçekleştirdikleri devrimler, Yunan bilimlerinin Müslüman dünyada almış olduğu karşılık bakımından önemlidir. Trigonometrinin ve sıfır sayısının işlenmesi ile birlikte çeviri faaliyetleri, işleme ve tenkit faaliyetine dönüşmüştür. Bu süreçte astronomi ve trigonometri ilminde Hint kökenli bilim adamlarının çalışmalarının da İslam dünyasında karşılık bulması, Öklid geometrisinin Arapçaya çevrilmesi, İslam bilim tarihinin zemin taşlarının döşenmesini sağlamıştır. Yaklaşık iki yüz yıllık süreç boyunca din dışı Yunanca kitapların neredeyse tamamı Arapçaya çevrilmiş, şahin avcılığından simyaya, Aristoteles felsefesinden botanik ve zoolojiye, müzikten askerlik sanatına ciddi bir bilgi akışı gerçekleşmiştir.

Çeviri hareketinin anlaşılabilmesi için, aynı zamanda Beytül-Hikmet isimli kurumun da izah edilmesi gerekmektedir. El-Memûn tarafından kurulduğu kabul edilen bu kurum, el-Mansur'un kütüphanesinin bir devamı niteliğindedir ve doktrinindeki yaygın öğretilere göre temel işlevi eski eserler ve çevirilerinin muhafaza edilmesidir. Müslüman, Süryani, Yahudi ve diğer dinlere mensup çevirmenler, Beytül-Hikmet bünyesinde

çevirilerini yapmışlardır. Yine bilim insanlarının bu kurum bünyesinde araştırmalar için istihdam edildiği de çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Özellikle el-Memûn döneminde coğrafya ve haritacılık ile cebir ilimlerinde yaşanan gelişmeler bakımından kurum, kilit rol üstlenmektedir. Bununla birlikte Gutas, incelememizin ilerleyen bölümünde bu yargıya şerh düşecektir.

8. yüzyılda başlayan çeviri hareketini müteakip 10. yüzyıldan itibaren Arapçaya çevrilmiş bulunan eserlerle bunlara yazılan tenkit, şerh ve müstakil telif eserler, Bizans ve İspanya'da tersine tercüme edilmeye başlamıştır. Özellikle bu kitapların Latinceye çevrilmesi ve Arapçadan bu kez Yunancaya yapılan tersine tercüme faaliyetleri, bir Bizans Rönesansı sanrısı oluşturmıştır. Buna rağmen söz konusu süreçte İslam dünyasında yaşanan bilimsel gelişmeler, halen modern bilim tarihçileri tarafından görmezden gelinmekte ve Yunan bilimi, bilimin kökeni kabul edilmektedir. Oysa Yunan bilimleri İslam dünyasında yeniden tasnif edilmiş, çerçevelendirilmiş ve bir ekole dönüştürülmüştür. Müslüman bilim insanlarının yapmış olduğu katkılar, geliştirmiş oldukları terminoloji ve kavramlar, hedef dilde bir karşılığı bulunmadığı için olduğu gibi Arapça'dan Yunancaya ve Latince'ye tercüme edilmiş, bugün de bilimsel literatürde pek çok Arapça terimin varlığını sürdürmesine sebebiyet vermiştir. [2]

Abbasiler, böylece bilimde öncülük etmiş ve çok kültürlü toplum içerisinde diğer kültürleri harmanlayabilmiş, böylece İslam tarihinin en canlı örneklerinden birini teşkil etmiştir. Gerek Mezopotamya uygarlıklarının mirasçısı kabul edildiğinden, gerek Sasani kültürünün Abbasiler bünyesinde canlılığını sürdürmesinden gerekse de Bizans imparatorluğu ile yaşanan etkileşimlerin bilimsel ve kültürel gelişimine katkı sunmasından ötürü, Emevilerden zihniyet olarak ayrıldıkları kabul edilebilir.

II. KÜNYE

Kitabın Adı : Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu

Kitabın Orijinal Adı : Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbasid Society (2nd-4th/5th-10th c.)

Yazar Adı : Dimitri Gutas

Çevirmen : Lütfü Şimşek

Çeviri Yayınevi : Kitap Yayınevi

Orijinal Yayınevi : Routledge

Baskı Tarihi ve Yeri : 10. Baskı, İstanbul, 2023

Sayfa Sayısı : 240

III. GENEL DEĞERLENDİRME

A. YAZARIN PORTRESİ

Dimitri Gutas, İstanbul kökenli Rum bir ailenin çocuğu olarak 1945 yılında Kahire'de doğmuş, eğitimine Türkiye'de başlamış, Robert Koleji'ni bitirerek 1969 yılında Yale Üniversitesi'nde lisansını ve lisansüstü çalışmalarını tamamlamıştır. Lisansüstü çalışmalarını dinler tarihi, Arapça ve İslam araştırmaları üzerine yapan Gutas, Yale Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı profesörü olarak çalışma ve araştırmalarını sürdürmektedir.

Yunancadan Arapçaya çeviri hareketi konusu gerek tarihi ve kültürel gerekse de dilbilimsel olarak Gutas'ın özel ilgisini çekmiş ve bu alana yönelmiştir. Klasik Yunancadan Klasik Arapçaya sözlük ve söz dizimi materyalleri konusunda da bir proje yürüten Gutas, ilgisi için düzenli aralıklarla bu proje kapsamında fasiküller yayımlamaktadır.

Arapça Tercüme’de Yunan Bilgeliği Edebiyatı 3 ve Arap Geleneğinde Yunan Filozofları 4 olarak tercüme edilebilecek eserleri, özel ilgi alanına ilişkin telif eserleri olmakla birlikte Gutas özellikle filozof Theophrastus üzerinde de durarak bu konuda önemli yayınlar yapmıştır. Arap felsefesine de yakın ilgi duyan Gutas, bu konuda İbni Sina ve Aristoteles Geleneği 5 isimli eserini kaleme almıştır. Türkçede inceleme yazımıza konu olan Yunanca Düşünce, Arapça Kültür kitabı haricinde İbni Sina’nın Mirası isimli eseri M. Cüneyt Kaya çevirisi ile okurla buluşmuştur.

B. KİTABIN ÖNEMİ ve AMACI

8. yüzyılda başlayan çeviri hareketi, aslında pek çok şarkiyatçının ilgi alanında olan bir olgu olsa da, çeviri faaliyetlerine yönelik yaklaşım genellikle bibliyografik bir bakış açısından öteye gidememiştir. Abbasiler döneminde yürütülen çeviri faaliyetleri, Müslüman bilim adamlarının matematik, geometri, astronomi, tıp ve kimya gibi ilimlerde insanlık medeniyetine önemli katkılar sunmasına önayak olmuş, sadece Yunan bilimlerinin değil Yunan felsefesinin de yeniden işlenmesini sağlamıştır. Bu sebeple de Fuat Sezgin, bugünkü batı bilimlerini ve batı medeniyetini müstakil bir medeniyet olarak değil, İslam medeniyetinin bir devamı olarak değerlendirmektedir. 6

Çeviri hareketi, Dimitri Gutas dışında Gergard Endress 7 , Michael Cooperson 8 , Franz Rosenthal 9, George Sarton, 10 Josef van Ess 11 gibi çağdaş ve Gustav Flügel ve Johann G. Wenrich gibi 19. yüzyıl araştırmacılarının ilgi alanları içerisinde yer almış ve bu alanda eserler üretilmiş ise de, daha çok çevirisi yapılan eserlerin bibliyografik yönü irdelenmiştir.

Gutas’ın Yunanca Düşünce Arapça Kültür kitabının temel odak noktası ise, erken Abbasi toplumu bağlamında yürütülen çeviri faaliyetlerinin sosyal, siyasal ve kültürel zeminini irdelemek, bu çevirilerin siyasi yansımalarını ve bu çevirilere yönelten etkenleri tespit etmektir. Gutas, aynı konuyu çalışan diğer araştırmacılardan ayrılmaktadır, çeviri hareketinin hangi koşullarda ortaya çıktığını ve İslam dünyası için ne anlam ifade ettiğini tespit etme uğraşındadır. Aynı zamanda el-Mansur, el-Memûn ve Harun Reşid gibi halifelerin özellikle çeviri hareketinde aktif rol oynayan Süryanilere yüklü bir finansman sağlamasının arka planına yönelip, Kureys kökenli ve peygamberle aralarında birkaç kuşak bulunan bu halifelerin neden Yunanca kitapların çevrilmesiyle bu kadar ilgilendikleri 12 sorusunun yanıtını aramaktadır.

C. KİTABIN KRİTİĞİ

1. Kitabın Teknik İncelemesi

Kitap, Edward W. Said’e ait bir epigrafla başlamaktadır. Bu epigraf tam da yazarın hipotezinde olduğu gibi imparatorluk toplumlarını melez, heterojen bir kültür olarak tanımlamaktadır. Kitap boyunca gördüğümüz Sasani kültürü ile Arap kültürünün ve Yunan düşüncesinin iç içeliği de, bu epigrafı haklı çıkaracaktır.

Kitap, “Çeviri ve İmparatorluk” ile “Çeviri ve Toplum” olmak üzere iki temel bölüm ve bu bölümlerin yedi alt başlığından oluşmaktadır. “Çeviri ve İmparatorluk” bölümü sırasıyla çeviri hareketini hazırlayan koşullar; el-Mansûr; el-Mehdî ve Oğulları; el-Memûn olmak üzere dört alt başlık içermektedir. Uygulamalı ve teorik bilginin hizmetindeki çeviri; hamiler, çevirmenler, çeviriler; çeviri ve tarih bölümleri de ikinci bölümün bünyesinde kendisine yer bulan konu başlıklarıdır.

Kitapta ayrıca, çeviri faaliyetleri kapsamında Arapçaya tercüme edilmiş bulunan Yunan eserleri, konularına göre ek bir bölümde sıralanmış ve haklarında ayrıntılı bir indeks hazırlanmıştır. Araştırmacılar açısından bu çalışmanın, konuya ilişkin tüm hususları içerdiği söylenebilir.

Türkçedeki ilk baskısı 2003 yılında yapılan kitabın, hâlihazırda 10. baskısı mevcuttur. Tekraren, kitabın araştırma odağının, Arap, Fars, Bizans ve ilişkili diğer medeniyetleri kapsayan çok kültürlü bir buluşmayı ortaya koyarak; dönemin toplumsal, ideolojik ve siyasal koşulların belirlenmesi olduğunu belirtmek gerekir.

2. Kitabın Muhtevasının İncelenmesi

Kitabın, birinci bölümünün "Çeviri hareketini hazırlayan koşullar" konu başlığı, Arap fetihlerinin tarihsel, ekonomik ve kültürel önemi üzerinde durmuş, Büyük İskender'in işgal ettiği topraklarda kurulan Med, Pers, Roma ve Bizans imparatorluklarının yönettiği bu coğrafyanın Müslüman Araplar tarafından fethedilmesinin sonuçları açıklanmıştır. 13 Özellikle 751 yılında gerçekleşen Talas Savaşı akabinde pek çok Çinlinin tutsak edilmesi ve bunun neticesinde onlardan kâğıdın kullanılmasının öğrenilmesi, fetihlerin kültürel sonuçlarından biri olmuş ve bu sayede üzerine yazı yazılan diğer materyallerin yerini kâğıt almıştır. 14 Abbasi devrinin ilk 10 yılında kâğıt hızla yaygınlaşmıştır. Ayrıca bu fetihlerin diğer bir önemli sonucu, doğu ve batı arasındaki sınırların kaldırılarak kültürlerin Büyük İskender'den bu yana ilk kez siyasi ve coğrafi izolasyonunun bertaraf edilmesi ve maruz kaldıkları Helenleştirme politikasının dağıtılmasıdır. Böylece uluslararası bilginler ortaya çıkmış, Farsça/Pehlevice, Yunanca ve Süryanice bilen, Hint coğrafyası ile iletişim halinde olan bilim adamları din farklılıklarının da gündeme gelmediği bir etkileşim ortamı kurmuştur. Söz konusu ortam kültürel bir atmosfer yaratarak, çeviri hareketini hazırlamıştır. Bu ortamın anlaşılabilmesi için aynı zamanda Yunancanın Müslüman Arap toplumundaki yerini de bilmek gerekir. Yunanca, Emevi iktidarı boyunca bilinen hatta yönetim dili olarak kullanılan bir boyuta sahiptir. Suriye ve Filistin toplumunun büyük ölçüde kullandığı dil olan Yunanca, yüksek mevkideki pek çok memur tarafından konuşulabilmektedir. Bu anlamda Yunan ya da Şamlı Ioannes gibi Yunanların eğittiği Araplar, Emevi devlet kademelerinde bulunmuştur. Bunun temel sebebi yönetimdeki sürekliliği sağlamaktır zira Yunanca, Suriye ve Filistin topraklarında büyük bir kesim halkın ana dili konumundadır. 15 Bununla birlikte, Emeviler döneminde yerleşik Hristiyanların Yunan bilimine bakış açısı küçümseyici tarzda olup bu faaliyetleri daha çok bir pagan uğraşı olarak görmekteydiler. Bir entelektüel ortam olsa da Helen kültürüne yönelik küçümseyici bakış, çeviri hareketi başlatacak bir atmosferin oluşmasına müsaade etmemiştir. Nihayetinde bu atmosfer, Abbasi hanedanının Emevi iktidarını bertaraf etmesi ve başkentin Şam'dan Bağdat'a taşınması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Gutas, Abbasilerin iktidara gelmemesi ve başkentin Bağdat'a taşınmaması durumunda çeviri hareketi diye bir şeyden söz edilemeyeceğini 16 belirtmektedir. Bununla birlikte Emeviler döneminde de Yunancadan yapılmış çeviriler olmadığı söylenemez. Ancak bu çeviriler daha çok küçük talepler ve ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmış ve Abbasilerde olduğu gibi sistematik hale getirilmemiştir. 17

Abbasilerden önce Süryanilerin din dışı eserlerin Süryaniceye çevrilmesi konusunda bazı çabaları olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mantık, astronomi, astroloji gibi alanlardaki kitaplar ve bazı popüler felsefi metinler daha öncesinde çevrilmiş, bu faaliyetlerde Süryanice konuşan Hristiyanların teknik becerisi bulunduğu görüldüğünden, Abbasi devlet yönetimi Süryani çevirmenlerden yararlanmıştır.

Abbasiler döneminde yapılan çevirilerin Hint kökenli olanları, köprü dil olarak Pehlevicenin kullanılması neticesinde çevrilmiştir. Astronomi, matematik, astroloji, tıp gibi konulardaki Hint eserleri öncelikle Pehleviceye, sonrasında Pehleviceden Arapçaya çevrilmiştir.

Pehlevice, İslam öncesi dönemde pek çok Yunanca eserin çevrildiği bir dildir ve bunun arka planında, Abbasileri de yönlendirecek olan Zerdüştcü imparatorluk ideolojisi bulunmaktadır. Bu ideoloji, bütün bilimlerin kaynağını Zerdüştlere kutsal kitabı olan Avesta olarak görmekte ve Büyük İskender'in fetihleri neticesinde tahrip edilen Zerdüştiler medeniyetinin yağmalanan ve yakılan kitapları, Sasani imparatoru I. Hüsrev Anuşirvan gibi krallar tarafından tekrar toparlanmak istenmektedir. Yeryüzüne dağılan bilgi Büyük İskender'in önce kendi diline çevirttiği ve sonra da yaktığı Pers kitaplarına aittir, bunları toparlamak da Sasani için bir borç niteliğinde görüldüğünde, bu dönemde çeviri faaliyetleri oldukça yaygınlaşmıştır. Sonradan Sasani mirasını politik olarak sahiplenmek zorunda kalan Abbasiler de, zaten bir çeviri kültüründen gelen Fars kökenli Bermekiler gibi ailelerin, halifeleri yönlendirmesi ile bu hareketin hamileri konumuna gelmiştir. 18

Gutas, Abbasilerin devamlılıklarını sağlayabilmeleri için Şii Müslümanların hoşnut edilmesini bir şart olarak gördüklerini ifade etmektedir. Abbasiler böylece kendilerinin, hem peygamberle aynı soydan geldiklerini hem de Irak ve İran'daki eski imparatorlukların varisleri olduklarını ilan etmiştir. Böylece Sasani kültürü, Abbasi kültürü ana potasına halife el-Mansûr tarafından dâhil edilmiştir. Halife el-Mansûr, Bağdat şehrini kurarak

aslında Abbasilerin gerçek kurucusu olmuştur. 19

Bunun bir yansıması olarak el-Mansûr, özellikle astroloji ile yakından ilgilenmekte ve müneccimleri el üstünde tutmaktadır. Kelile ve Dimne ile Sindhind el-Mansûr tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Bunun yanı sıra Aristoteles'in Mantık ve diğer bazı eserleri ile Öklid'in Elementler kitabı gibi pek çok kitap el-Mansûr'un teşviki ve talebi ile çevrilmiştir. 20

Gutas, el-Mansûr döneminde ayrıca astroloji tarihi alanında Kitabü'n-Nahmutan'ı kaleme alan Ebu Sehl faktörü üzerinde durmaktadır. Gutas, astrolojinin el-Mansûr döneminde siyasal ideoloji haline geldiğini belirtmekte, bunun aynı zamanda Zerdüş inancının İslami terimlerle yeniden ete kemiğe büründürüldüğü inancını taşımaktadır. 21 Fars kökenli Ebu Sehl, Zerdüştler için çok önem taşıyan astrolojinin Abbasi sarayında kurumsallaşmasının önünü açmıştır. Bunun sonucunda astroloji Abbasiler için siyasi ve ideolojik işlevler yüklenmiştir. Siyasi işlev Abbasi devriminin olası düşmanlarına karşı astroloji ilminden faydalanmak iken, ideolojik işlevi Sasani ve diğer Mezopotamya uygarlıklarının tek meşru mirasçısının Abbasiler olduğunu, astrolojiye verilen değerle göstermektedir. 22

Gutas, Bağdat şehrinin el-Mansûr tarafından yuvarlak biçimde dizayn edilmesinin ve başkent olarak jeopolitik konumunun da tartışma konusu oluşturduğunu belirtmektedir. Bağdat'ın kurulduğu yerin tarihsel olarak Sasani imparatorluğunun başkenti Ktesifon'a yakınlığı ve şehrin kozmik yahut Öklid etkisinden dolayı yuvarlak olarak tasarlanmasının bir mesaj taşıma ihtimali bulunmaktadır. Bu mesaj yine Mezopotamya uygarlıklarının mirasçılığına ilişkindir. 23

Abbasilerce, İslamiyeti kabul edip etmediklerine bakılmaksızın Sasani kültürüyle yetişmiş İranlılara devlet idaresinde ve saray hayatında yer verilmesi, Bermekiler ve Nevbahtlar gibi ailelerin yönetimde söz sahibi olması, Gutas'a göre Abbasileri çeviri politikasına teşvik eden en önemli etkenlerden biridir. 24 Böylece Zerdüştcü Sasani ideolojisi, Pehlevice eserlerin Arapçaya çevrilmesi ile canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Gutas, Beytu'l-Hikme adı verilen ve kütüphane veya araştırma merkezi olup olmadığı konusunda tartışmalar bulunan kurumun, aslında Sasani örgütlenmesine benzer tarzda oluşturulan bir kütüphane/büro olduğu kanaatindedir. Bu anlamda yeterli veri olmadığı için Beyt'ul-Hikme'nin bir akademi yahut tercüme merkezi olmadığını ve çeviri hareketi ile Beyt'ul Hikme arasında bir bağlantı bulunmadığını belirtmektedir. 25

El-Mansûr'dan sonra Abbasilerin yönetimine gelen el-Mehdi'nin Aristoteles'in Topika ve Fizika isimli kitapları çevirttiği bilinmekte olup Gutas, Topika'nın neden çevrildiği konusu üzerinde ayrıntılı şekilde durmaktadır. Bu kitap cedel ve tartışma sanatı hakkında olup insanlara tartışmalarda bir tezi savunmayı yahut bir tezi çürütmeyi öğretecek yöntemler barındırmaktadır. Gutas, el-Mehdi döneminde Manicilik gibi Abbasiler içerisindeki İran kökenlileri tahrik ederek başkaldırmaya itecek zındık hareketlerinin ortaya çıkması ve Yahudiler ve Hristiyanlar ile yaşanan dinler arası tartışmaların; Müslümanlara akıl yürütme ve tartışma sanatını öğretecek bir Arapça kitaba ihtiyaç doğurduğunu belirtmektedir. Mehdi de Aristoteles'in Topika'sını çevirmiş ve onu çeviren Nasturi patriği I. Timotheos'la münazaraya girişmiştir. 26 El-Mehdi kendi döneminde İslam'dan dönenlerin sayısının artması, zındık hareketlerinin çoğalması ve gayrimüslimlerin kitaplarının yaygınlaşması gibi tehditler sebebiyle aynı zamanda âlimleri İslam'ı müdafaa edecek eserler yazmaya da sevk etmiştir. 27 Kendisi de Topika'nın ilk öğrencisi olarak bir Hristiyanla yani kitabın çevirmeni ile diyalektik tartışmaya girişen ilk kişi olmuştur. Bu dönem aynı zamanda kelamın temel problemlerinin ve dile geldiği ve hilafetin meşruiyeti, liderliğin inançla ilgisi, Kur'an'ın yaratık olup olmadığı gibi gerek politik gerek kelami konuların tartışıldığı, Müslüman aydınların da bu konuların cevaplarını başka düalist sistemlerde bulması tehdidi getirecekti. Topika, Gutas'a göre tam da bu sebeple, diyalektik silahıyla bu sapkınların engellenmesi için el-Mehdi tarafından çevrilmiştir. 28

Gutas, halife el-Memûn'un merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla kendi kişiliğini daha fazla ortaya koyduğunu, İslam'ın savunucusu olarak kendisini belirlediğini ve İslam'ın doğru yorumunda son sözün kendisine ait olduğu kampanyasını yürüttüğünü belirtmektedir. İlk hedefi doğrultusunda Bizanslılara karşı başlattığı savaş, ikinci hedef doğrultusunda da dinsel otoriteyi o güne değin elinde bulunduran kişilerin elinden

olarak dinsel metinlerin yorumlanmasında akli ön plana alması yani Mutezile görüşünü benimsemesi Gutas tarafından kanıt olarak sunulmaktadır. 29 Gutas, Memûn'un Helenizm hayranlığını Bizans karşıtlığına çeviren bir siyaset izlediğini, Bizanslıları hem Hristiyan oldukları için hem de Yunanlıların mirasını gasp etmiş değersiz kimseler oldukları için kötüleyen başarılı bir kampanya yürüttüğünü ifade eder. Böylece çeviri politikası kendi politikalarıyla birleşmiştir ve bu konuda meşhur Aristoteles rüyası bahse konu olacaktır. Bu rüya, Aristoteles ve halifenin diyaloga girdiği ve Aristoteles'in rey'i yani akli ön plana çıkardığı bir konuşmadır. Rüyanın gündeme geldiği dönem aynı zamanda mihne hadiselerinin yaşandığı dönemdir. Gutas, Memûn'un çeviri hareketini meşrulaştırmak için rüya propagandasına ihtiyaç duymadığını zaten çeviri hareketinin bir muhalefetle karşılaşmadığını belirtmektedir. 30 Rüya, Gutas'a göre çevirilerin nedeni değil sonucudur zira toplum zaten el-Mansûr döneminden bu yana çeviri hareketine alışmıştır.

Kitabın "Çeviri ve Toplum" başlıklı ikinci bölümü, teknik olarak çeviri konusuna, çevirmenlere, çevirmenlerin hamilerine, mesleki eğitime ve çeviri biçimlerine odaklanmıştır. Öncelikle Gutas, çevrilen eserlerin teknik talep ve mesleki eğitim boyutu olduğunu da öne sürmekte, özellikle astrolojiye ilişkin kitapları bu bağlamda ele almakta ve kâtipler, miras hukukçuları, mühendisler gibi sınıfları da Sasani modeli gibi din dışı alanlarda eğitmek gerektiğini belirtmektedir. Yine çevirilerin, halifelerin ilgi alanlarına dokunan boyutu bulunmaktadır. Örneğin el-Mehdi şahin avcılığına ilgi duyması sebebiyle Gassani'yi, şahin avcılığı ile ilgili bir derleme yapmaya teşvik etmiştir. 31 Böylece bu konuda önemli bir eser ortaya çıkarılmıştır.

Bu bölümde Pehlevi ve Süryanice köprü dil olması konusuna da değinen Gutas, çevirinin gerek üslup gerekse de teknik olarak gelişme sürecini ele almış, çevirmenlerin niteliklerini değerlendirmiş, çevirmen ve kültür etkileşimleri üzerinde durmuştur. Çevirmenlerin hamileri de ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Çevirmenlerin büyük bir bölümünün Müslüman olmadığı da bu inceleme dâhilinde görülmektedir.

Gutas, çeviri yöntemlerini incelerken yaygın sınıflandırma olan eski dönem kelime kelime çeviriler aşaması, Huneyn ve çevresinin serbest çevirilerinin olduğu ara aşama ve sonrasında Bağdat felsefe okullarının yaygınlaşmasıyla daha önce çevrilmiş metinlerin yeniden ele alındığı aşamaları kabul etmeyerek bu kronolojinin çok da gerçeği yansıtmadığını; aynı döneme ait eserlerde dahi farklı çeviri tekniklerinin kullanıldığını görüldüğünü belirtir. Bu sebeple eski çevirilerin kelime kelime çevirisi, yeni çevirilerin ise tecrübeyi yansıtmak şeklinde anlam çevirisi yöntemiyle yapıldığını kabul etmez. 32

Gutas çeviri hareketi kapsamındaki çevirilerin özelliklerini belirlemiştir. Buna göre Yunanca eserlerin başlardaki çevirilerinin bazıları Farsçadan, bazıları Süryaniceden yapılmıştır 33 ve Süryanice hep bir köprü dil görevi görmüştür. Bunların yanında doğrudan Yunancadan yapılan çeviriler de bulunmaktadır. Tekrar tekrar yapılan çeviriler de olmakla birlikte bunlar yeni çeviriler değil, eski çevirilerin gözden geçirilmesidir. Bu gözden geçirmeler, özellikle terminoloji ve üslup anlamında çeşitli kirlenme ve karışıklıklar oluşturmaktadır. Bunlardan biri şerh düşme geleneğinden kaynaklanan kirlenmedir. Bununla birlikte çevirmenlerin yeteneklerinin farklılıkları da çeviri hareketi kapsamında bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. 34

Gutas, netice itibarıyla çevirilerin Arap bilim ve felsefe geleneğinin gereksinimlerine yanıt olarak ortaya çıkan yaratıcı etkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Çeviri hareketi, 1000. yılın başlarından itibaren sona ermiştir. Gutas, bunun nedeninin yaygın kanaat olan çevrilecek Yunanca bilim eseri kalmaması değil; artık hamilerin, uzmanların ve bilim adamlarının ilgilerine ya da taleplerine yanıt verebilecek doyurucu Yunanca eser kalmaması olduğunu ifade eder. Böylece çeviri hareketi bilimsel ve toplumsal önemini yitirmiştir. Bununla birlikte Arap felsefesi de kendi ayakları üzerinde durabilecek bir düzeye erişmiştir. 35

Çeviri hareketine yönelik tepkiler de eserde yer alan bir başka inceleme konusu olup, Gutas bunları içerden ve dışardan tepkiler olarak sınıflandırmaktadır. Dışardan gelen tepkiler, Emevi hanedanı taraftarlarının tepkileridir. Gutas, mihne hadiselerine karşı olan gelenekçilerin de özünde çeviri hareketinin yani yabancı bilimlerin muhalifi değil, yalnızca Mutezile görüşlerinin muhalifi olduğunu belirtmektedir. 36

Gutas netice itibariyle, Yunan kültürünün doğrudan mirasçısı olmasına rağmen Bizanslıların Abbasi toplumunun eriştiği bilimse düzeye ulaşmadığını ve kökü Yunanca olan bu çalışmaları sonrasında Arapçadan tekrar Yunancaya çevirmek zorunda kaldıklarını belirtir. Bu hareketin öncüsü ise, hanedan devrimini toplumsal devrimle birleştiren el-Mansûr'dur. El-Mansûr, Bağdat'ı kurup Arap kabileciliğini siyasetin merkezinden çıkarmış, şehri ideolojik olarak birbirlerini dengeleyecek unsurlarla doldurmuştur. 37

Çeviri hareketi aynı zamanda Arapça bilim yazını ortaya çıkarması ve ortak bir dilin oluşmasını sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Aynı zamanda bilimsel ve düşünsel çevirilerin uluslararası karakterini ilk kez ortaya koyan faaliyettir. 38 Batı'da yaşanan Rönesanslar, bu temel üzerinde yükselmiştir.

IV. SONUÇ

Gutas, toplumdaki bütün dini ve sosyal grupların, mezhep, din, sınıf veya meslek ayırt edilmeksizin, bu çeviri hareketinin destekçisi olduğunu kanısındadır. Kitap, yazarın deyimiyle insanlık tarihindeki büyük bir entelektüel hareketin somut toplumsal ve tarihsel köklerinin arayışıdır. Gutas, bu çeviriri hareketinin yeni bir çağ başlattığını, İtalyan Rönesansı, bilimsel devrim ve Perikles Atinası süreci ile aynı derecede önemli olduğunu vurgulamaktadır. 39 Kitapta ele alınan konular ve değerlendirmeler de yazarın bu savını desteklemektedir.

Yunanca Düşünce Arapça Kültür, çeviri hareketinin gerçekten de sosyal ve siyasal zeminine eğilen önemli bir araştırmadır. Çevrilen eserlerin ve çevirmenlerin niteliğinden çok Abbasileri bu hareketi desteklemeye iten sebepleri irdeleyen bir çalışma ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda zengin bir bibliyografya kullanılmış ve savlar, kaynakları ile birlikte sunulmuştur. Bu yönüyle titiz ve özgün bir çalışmadır.

Zengin bir kaynakça ve dipnotlarla desteklenen kitap, aynı zamanda konularına göre Arapçaya çevrilen Yunanca eserlerin bilgilerine de yer vermiş ve bu yönüyle ilgili konunun araştırmacıları için bir başvuru kaynağı özelliği kazanmıştır.

Bunlarla birlikte kitabın bazı yönlerden eleştirilmesi gerekebilir. Bunlardan ilki, kitaptaki Sasani ve Zerdüştlük vurgusudur ki bir yönüyle Abbasilerin Zerdüştcü ideoloji çerçevesinde bir misyon sürdürdüğü ve saraydaki Persler tarafından yönlendirildiği için çeviri faaliyetine odaklandığı izlenimi oluşmaktadır. Bu noktada yazarın Sasani mirası vurgusunun dozunun biraz aşırı olduğu görülmektedir. Bunun devamı olarak el-Mansûr'un özellikle astrolojiye olan ilgisi yazar tarafından somutlaştırılmamış ve yıldız biliminin bu denli etkisi altında olduğu düşünülen halifenin yıldız biliminden ne şekilde yararlandığı, nerelerde kullandığı gibi olgular ortaya konmamıştır. Astroloji kitabın bütününe yayılan bir ilgi alanı olmasına rağmen özellikle de siyasal ve ideolojik boyutu detaylandırılmamıştır.

Mihne hadiseleri ve Mutezile karşıtlığı kapsamında gelenekçi muhalefetin çeviri hareketine yönelik tavrı her ne kadar Gutas tarafından peşinen reddedilmekte ise de, bu konuda detaylı bir inceleme yapıldığı izlenimi oluşmamıştır. Çeviri hareketi ile çağdaş eş-Şafii, Ahmed bin Hanbel, Enes bin Malik, Ebu Yusuf gibi İslam toplumunda karşılığı bulunan kanaat önderlerinin çeviri hareketine ilişkin görüşlerinin/tutumlarının tespiti edilerek ayrı bir başlık altında incelenmemesi bir eleştiri olarak sunulabilir.

Çeviri hareketinin Avrupa Rönesansı ve Aydınlanma üzerindeki etkilerine yeterince değinilmemiştir. İslam dünyasındaki bu hareket sayesinde, Yunan düşüncesi ve bilgisi Avrupa'ya aktarılmış ve daha sonra Avrupa'daki bilimsel ve kültürel gelişmelere katkıda bulunmuştur. Arapçadan yapılan çevirilerin Avrupa'ya taşınması süreci ele alınması beklenen önemli bir başlıktır.

Çeviri faaliyetleri esnasında farklı diller arasındaki terminolojik ve kavramsal sorunlarla nasıl başa çıkıldığı konusu da, çevirmenlerin bireysel tecrübeleri üzerinden daha ayrıntılı olarak ele alınabilecek olup bu yönde de bazı anekdotlar olsa da bunların yeterli olmadığı görülmüştür.

Tercüme ile ilgili olarak da akıcı bir üslup tercih edilmiş olsa da bazı sözcük seçimleri, uzun tümceler ve belki de çeviri yöntemi olarak anlamsal çeviri yerine öbek veyahut tümce çevirisi, bazı yerlerde yoğun anlatıma veya

anlamın bulanıklaşmasına neden olmuştur. Özellikle uzun cümlelerin bölünmemesi paragraf içi yüklem uyumsuzluklarına sebebiyet vermiştir. Birleşik cümlelerin bu anlamda kaynak metne sadık kalma gayesiyle aynı şekilde hedef dile aktarılması her zaman verimli olmayabilir. Bu yüzden kitapta ara ara anlam çevirisinin tercih edilmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Yine terminoloji konusunda da çevirmenin bazı tercihleri isabetli değildir, örneğin kitap boyunca kelam yerine tanrıbilim sözcüğünün tercih edilmesi akışı zorlaştırmıştır. Bunlara rağmen her yönüyle ağır bir metin olduğu görülen kitabın çevirisi oldukça başarılıdır.

Netice itibarıyla eserin, kendi alanında temel kitap olma özelliği her yönüyle kendisini hissettirmekte, Gutas'ın konuya hâkimiyeti aynı zamanda kelam ve İslam felsefesinin meselelerine vukufiyeti, kitabı çok önemli bir kaynak eser haline getirmektedir.

KAYNAKÇA

Gutas, Dimitri(2023) Yunanca Düşünce Arapça Kültür, çev. Lütfü Şimşek, İstanbul, Kitap.

Sezgin, Fuat (2012) İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar, 1. Baskı, İstanbul, Timaş.

Sezgin, Fuat (2014) Bilim Tarihi Sohbetleri, İstanbul, Timaş.

[1] Sezgin, Fuat (2012) İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar, 1. Baskı, İstanbul, Timaş, s.13 [2] Fuat (2012) s.20

[1] Sezgin, Fuat (2012) İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar, 1. Baskı, İstanbul, Timaş, s.13

[2] Fuat (2012) s.20